

УДК 9
ББК 63

МУЛОҶИЗАҶО ДАР
АТРОФИ ТОПОНИМИ
ХУДГИФ

Одинаев Абдуманнон Иброҳимович,
аспиранти кафедраи умумидонишигоҳҳои
забони тоҷикии ДДХ ба номи акад.
Б.Гафуров (Тоҷикистон, Хуҷанд)

НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ
О ТОПОНИМЕ ХУДГИФ

Одинаев Абдуманнон Иброҳимович,
аспирант общеуниверситетской кафедры
таджикского языка ХГУ им. акад.
Б.Гафурова (Таджикистан, Худжанд)

CERTAIN CONSIDERATIONS
CONCERNED WITH THE
TOPONYM OF KHUDGHIF

Odinayev Abdumannon Ibrokhimovich,
post-graduate of the general university
department of the Tajik language under
KSU named after academician B. Gafurov
(Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: hammor@mail.ru

Ключевые слова: ономастика, топоним «Худгиф», топонимия, история таджикского языка, согдийский язык, Горная Матча

Целью статьи является определение истории происхождения топонима «Худгиф». Приводятся мнения различных исследователей, связанные с указанным топонимом. Профессор К. Абдулов считает, что топоним происходит от таджикского местоимения «Худиги»+суффикс «иф» в значении «родства». Б. Алиев высказывает предположение, что слово «Худгиф» - видеизмененная форма географического названия Гудгиф, происходящего от согдийского слова «гут» - «камень». По мнению С. Бекзода, данный топоним происходит от авестийского слова «хауда» - «шлем». М. Гулзод сводит этимологию «Худгифа» к согдийскому слову «Бутаниф» в значении «бута» - «земля», «киф» - «копать», то есть «землянка», однако не приводит убедительных аргументов в подтверждение своей гипотезы. Автор статьи после скрупулёзного анализа присоединяется к мнению профессора О. Махмаджонова о том, что слово «Худгиф» нужно рассматривать как гидроним, т.е. в значении названия местности, изобилующей источниками.

Key words: onomastics, «*khudghif*» toponym, history of the Tajik language, Sughdian language, Mountainous Matcha

The author's objective is to determine the history of the origin in reference to the toponym of **Khudghif**. He adduces the opinions of diverse researchers connected with the toponym in question. Professor K. Abdulov deems that the toponym originates from the Tajik pronoun «*khudghif*» plus suffix «-if» in the meaning of «cognation». B. Aliyev supposes that the word «*khudghif*» is a variative from of the geographical name; **Gudghif** is traced back to the Sughdian word «*ghut*» - «stone». To the mind of S. Bekzod, the toponym originates from the Avestian word «*khauda*» - «helmet». M. Gulzod reduced the etymology to the Sughdian word «*Butanif*» in the meanings of «*buta*» - «earth», «*kif*» - «to dig», i.e. «dug-outs»; however, he

doesn't adduce convincing arguments for a confirmation of his hypothesis. After a scrupulous analysis the author joins the opinion of Professor Makhmadjohnov; the latter asserts that the word «khudghif» should be considered as a hydronym, i.e., in the meaning of the name of the area abounding in water sources.

Муайян намудани решаи топоним ва сайри таърихи он кори басте душвор буда, андак сахлангорӣ муҳаққиқро ба роҳи ғалат мебарад. Хусусан номвожаҳои мансуб ба забонҳои матрук, ки имрӯз аз истифодаи умум баромадаанд, ба мисли забонҳои қадимаи эронӣ ва забони суғдӣ. Чунончӣ аз ҷониби олимони шинохтаи забоншинос собит шудааст, дар гузашта водии Зарафшон, аз ҷумла Кӯҳистони Мастчоҳ қаламрави забони суғдӣ буда, имрӯз осори онро дар номҳои ҷуғрофии минтақаи мазкур ба хубӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Топоними Худгиф аз зумраи номвожаи суғдӣ мебошад, ки бо ин ном дар Кӯҳистони Мастчоҳ се деҳа мавҷуд аст, ки ҳар кадом мувофиқ ба мавқеи ҷойгиршавии худ ҷузъҳои «соя», «офтоб» ва «боло»-ро дар номи худ ғунҷоиш додаанд.

Мусаллам аст, ки аз аввал то имрӯз андешаи муҳаққиқон оид ба ин ё он номвожа якрағ набуда, зимни муайян намудани этимологияи он ихтилофи назарҳо ба мушоҳида мерасанд.

Топоними Худгиф аз тарафи муҳаққиқони соҳаҳои мухталиф таҳлилу баррасӣ гаридида, оид ба маънии он чор фарзия пешниҳод шудааст, ки ҳар кадоме мувофиқ ба ҷаҳонбинии илмӣ ва савияи иттилооти ҳеш онро ташреҳ намудаанд, ки мо дар ин мақола перомуни ҳар кадоме ибрози андеша хоҳем намуд.

1. Профессор Карим Абдулов дар китоби ҳеш зимни овардани номи Худгифи Боло чунин менависад: «Худгиф аз ҷонишини «худигӣ» ва суффикси «-иф» таркиб ёфта, маънои ҳешу табориро ифода мекунад (1, с.576). Мутаассифона, вақте ки муаллиф қисми якуми калимаро аз ҷонишини «худигӣ» медонад, барои исботи фикри худ ягон далеле намеоварад, то саҳеҳ будани андешаи ҳешро собит созад.

Дар идомаи андешааш зикр мекунад, ки «Набераи Эшони Мударрис Ҳоҷӣ Бобоҳон (сокини деҳаи Янгиариқи ноҳияи Ғонҷӣ) изҳор дошт, ки деҳаи Худгиф аслан Худкайф ном доштааст ва далел меоварад, ки Шайх Мирмуҳаммади Солеҳ (ҳоло мазораш дар Худгифи Боло воқеъ аст), бо таҳаллуси Кайфӣ шеър эҷод мекардааст:

Кайфиё, шиқу муҳаббат кори ҳар авбои нест,

Шермардоне дар ин раҳ хонумонҳо сӯхтанд» (1, с. 576).

Ин ду фарзияе, ки профессор Карим Абдулов пешниҳод мекунад, наметавонанд шоистаи қабул бошанд. Зеро аввалан, вожаи «худкайф» ғайримантиқӣ буда, бемаъност ва бар хилофи қолабҳои калимасозӣ таркиб ёфтааст. Сониян, баромади арабӣ доштани калимаи «кайф» аз ҷониби муаллифи фарҳангҳо (лаззат, нашъа; сархушӣ (9, с.578) таъкид шудааст. Ғайр аз ин, муҳаққиқоне, ки оид ба сарғаҳи Зарафшон, минҷумла Кӯҳистони Мастчоҳ тадқиқот анҷом додаанд, аксарашон ба он назар ҳастанд, ки дар низоми топонимикаи ин минтақа ба нудрат аносири луғавии арабиро мушоҳида намудан имконпазир аст.

Дуруст аст, ки дар таркиби микротопонимҳо, яъне номи мавзӯҳои мухталиф калимаҳои арабӣ ба назар мерасанд. Сабаби ба ҷашм расидани вомвожаҳои арабӣ дар низоми микротопонимияи минтақаи мазкур дар он аст, ки онҳо нисбат ба топонимҳо ноустувор буда, дар зери таъсири забони бошандагони минтақа зуд-зуд ба таҳаввулоти сохториву маъноӣ дучор мегарданд. Бояд зикр намуд, ки номи аксар деҳоти сарғаҳи Зарафшон суғдӣ буда, таърихи чандҳазорсола доранд. Бо

дарназардошти ин мо наметавонем баромади номи деҳоти Кӯҳистони Мастчоҳро мансуби забони арабӣ донем.

Ҳамчунин худи профессор Карим Абдулов ҳам борҳо дар асараш зикр мекунад, ки ағлаби топонимҳои ин минтақа мансуби забони суғдӣ ё забонҳои дигари эронӣ буда, дар заминаи забони тоҷикӣ маънидод кардани аксарашон ғайриимкон аст.

Ҷоиз ба қайд аст, ки ду навъи этимология мавҷуд аст: илмӣ ва мардумӣ. Этимологияи илмӣ дар асоси сарчашмаҳои муайян, мушоҳидаҳои дақиқ, ба назар гирифтани сайри таърихӣ калима, шинохтани таҳаввулоти фонетикӣ ва мантиқи устувор ташаккул ёфта, шоистаи эътимод ва ба ҳақиқат наздик мебошад. Этимологияи мардумӣ бошад, дар асоси ривоятҳои, ки аз насл ба насл мегузаранд, ба вучуд омада, дар аксар маврид бар хилофи ҳақиқат аст. Аммо ин нуктаро низ бояд ба инбат гирифт, ки баъзан этимологияи мардумӣ дар мавриди пайдоиши ин ё он номвожа шоистаи эътимод ва боварибахш аст, зеро на ҳама вақт ривоятҳо беасосанд. Вале ин фарзияи пешниҳод намудаи Карим Абдулов этимологияи мардумии номвожаи Худгиф буда, дар заминаи ривояти беасосу ғалат ба вучуд омадааст. Ба ягон ваҷҳ мо наметавонем калимаҳои «Худгиф», «Худкайф» ва «Кайфӣ»-ро аз як реша донем, зеро онҳо шаклан ҳам бо ҳамдигар шабоҳат надоранд ва аз нигоҳи аввал бепоя будани ин фарзия собит мегардад.

2. Баҳриддин Алиев дар мақолаи худ «Пасванди if дар номҳои ҷуғрофии водии Зарафшон» зимни баррасии топоними Ғӯдиф (Yūdif) таъкид мекунад, ки «наздик ба ҳамин ном (Худгиф-О.А.) маҳалли дигаре дар атрофи деҳаи Ғузни Мастчоҳ ба номи Ғудгиф мавҷуд аст. Ду деҳаи дигар дар Мастчоҳ Худгифи Соя ва Худгифи Офтоб ном дорад. Чун дар забони суғдӣ х- ва Ғ- дар оғоз қобили табдил ҳастанд, Худгиф низ мумкин аст гунаи дигаре аз Ғӯдиф бошад» (2, с.77). Бояд гуфт, ки дар Кӯҳистони Мастчоҳ на ду Худгиф (Соя ва Офтоб), балки се деҳа бо ҳамин ном ёд карда мешаванд, ки сеюмиро Худгифи Боло ё Худгифи Эшонҳо мегӯянд, ки дар сарғахи Масчоҳ мебошад. Б.Алиев дуруст таъкид мекунад, ки «ғут» калимаи суғдӣ буда, маънии сангро ифода мекунад. Дар деҳаи Худгифи Офтобрӯи Садаи миёнаи Масчоҳ мавзееро Боғи Ғуто мегӯянд, ки дар он ҷо то имрӯз сангҳои калон вучуд доранд ва ин маънии санг доштани вожаи ғутро собит месозад. Дорой чунин маънӣ будани калимаи мазкур аз ҷониби забоншиноси варзида, профессор А.Хромов низ таъкид гардида буд (13, с. 29).

Агар фарзияи табдил шудани Ғӯдгиф ба Худгифро дуруст шуморем ва ба он назар бошем, ки дар гузашта Худгиф дар шакли Ғӯдгиф корбаст мешуд, ин ҷо суоле ба миён меояд, ки чаро Ғутои дар деҳаи Худгифи Офтобрӯ вучуд дошта ба шакли Хуто надаромад? Агар дар деҳаи Худгифи Соя (ки нисбат ба ду деҳаи ҳамноми худ калон аст ва осори қадимӣ дар он бештар ба назар мерасад ва насли кӯхансоли ин деҳаҳо ба он назаранд, ки мардумони ду Худгифи дигар аз ин ҷо рафтаанд) санги калоне вучуд мебошад, ин андешаро метавонистем қобили қабул донем, зеро дар ҷойҳои, ки дар таркиби номашон вожаи ғут ҳаст он ҷо санги калон ба назар мерасад, масалан, Ғуто, Ғутгиф ва монанди ин. Пас маълум мешавад, ки решаи ин калима аз ҷои дигар маншаъ гирифта, фарзияи пешниҳод намудаи Б.Алиев шоистаи эътимод ва боварибахш нест.

3. Фарзияи сеюм оид ба маънии номвожаи Худгиф аз ҷониби Сарабеки Бекзода пешниҳод гардидааст, ки ӯ ба чунин назар мебошад: «Дар Кӯҳистони Мастчоҳ қисми зиёди деҳаҳо ба ақидаи мо номи скифӣ дошта бо суффикси «-иф» мебошанд. Аз ҷумла Худгиф, ки бо ин ном се деҳа дар Кӯҳистони Мастчоҳ арзи ҳастӣ доранд» (3, с. 415).

Муаллифи мазкур дар идомаи андешаи худ таъкид мекунад, ки дар «Шохнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ вожаи «худ» ба маънии қулоҳи оҳанин қорбаст гардидааст ва ин байтро зикр менамояд:

*Чу омад хурӯшон ба танг-андараш,
Бичунбиду бардошт худ аз сарааш.*

Ҳамчунин таъкид мекунад, ки ханӯз дар замони зиндагии Зардушт калимаи «худ» дар шакли хауда ба маънии қулоҳи оҳанин мавриди истифода буд. Дар охир Сарабек Бекзода фикрашро оид ба маънии номвожаи **Худғиф** чамъбаст намуда, ба чунин хулоса мерасад: «Аз ин ҷо мо иброз медорем, ки решаи калимаи Худғифро «хауда» ё «худ» ташкил намуда, баромади забони авастой дорад ва маънии шоҳсақоиҳои дорои қулоҳи нӯгтезро ифода менамояд...» (3, с. 416).

Ба чанд вачҳ наметавон ба ин фарзияи пешниҳод намудаи Сарабек Бекзода розӣ шуд. Аввалан, вақте муаллиф мегӯяд, ки қисми зиёди номи деҳаҳо бо суффикси «-иф» тамом мешаванд, андаке муболиғ аст, зеро аз панҷоҳу чанд деҳае, ки дар Кӯҳистони Масҷох вучуд дорад, танҳо ҳафт деҳа бо ин форманти топонимсоз номашон анҷом меёбад: Резғиф, Роғиф, Худғиф, Мужғиф, Пакшиғиф, Ланғиф, Воғиф. Дувум, шабеҳи ҳам будани қисми калимаҳо, мисли Худғифу скиғиф наметавонад далеле барои аз як забон маншаъ гирифтани онҳо бошад. Зеро калимаҳо метавонанд дар забонҳои мухталиф бо шаклҳои наздик, ҳатто қомилан шабеҳи ҳамдигар қорбаст шаванд, аммо ин маъноӣ онро надорад, ки онҳо аз ҷиҳати генеалогӣ ба ҳам қаробат доранд, чунки ин тасодуфе беш нест.

Чизи дигаре, ки қасро ба андеша қардан водор мекунад, он аст, ки номвожаи Худғиф ба андешаи Сарабек Бекзода скиғӣ аст ё авастой? Муаллиф таҳаввул ва табилии вожаи «хауда» ё «худ»-ро ба Худғ нишон намедихад. Маълум нест, ки муаллиф бо тақя ба қадом далел Худғифро «истиқоматгоҳи шоҳсақоиҳои дорои қулоҳи нӯгтез» менамояд. Бино ба гуфтаҳои боло бо фарзияи бедалелу бурҳони С.Бекзода розӣ шудан душвор аст.

4. Муаллифи дигаре, ки топонимии Худғифро мавриди баррасӣ қарор дода, оид ба таркиби он ибрози назар намудааст, Муллосангини Гулзод мебошад. Мавсуф дар рисолаи хеш «Мостҷо аз дидгоҳи сарчашмаҳои мӯтамад» номвожаи мазкурро чунин ташреҳ қардааст: «Бут-Бута (ҳок) киф– кофта. Буткиғ заминкани дар мавзеи бутаҳок кофташуда ё воқеъгардида. Дар ҷузъи исми ҳамсадои т ба ҳаммаҳраҷи худ д таҳаввулпазир гардидааст. Асли ифодаи суғдӣ он Бутакиғ мебошад» (5, с. 62).

Бояд гуфт, ки чунин таҳлили номвожаи Худғиф на дар асоси этимологияи илмӣ сурат гирифтаасту на этимологияи мардумӣ. Ташреҳи муаллиф бисе сода буда, бештар шабеҳи афсона аст. Маълум нест, ки М.Гулзод дар қадом асос ва бо ҷӣ далел шакли аслии топоними Худғифро Бутакиғ медонад ва таъкид месозад, ки «-иф» шакли ноқиси феъли кофта аст. Ҳол он ки «кофта» феъли тоҷикиасл мебошад ва ин дар суратест, ки худ муаллиф суғдӣ будани номвожаи мазкурро таъкид месозад. Мутаассифона, муаллиф зимни ташреҳи номвожаи мавриди назар ягон далели шоистаи эътимод ва ё фарзияи қобили қабулро пешниҳод намекунад, ки то андешааш боварибахш бошад. Ногуфта намонад, ки М.Гулзод на танҳо оид ба топоними Худғиф андешаи ғалат пешниҳод мекунад, балки дар сар то сари рисола, ки онро илмӣ тадқиқотӣ гуфтааст, ҳатто решаву пайдоиши як номвожаро ҳам муайян нақардааст.

Бояд тазаққур дод, ки фарзияҳои пешниҳод намудаи муҳаққиқони фавқуззикр перомунӣ топоними Худғиф таҳрирҳои буда, бояд ин номвожа ҳамчун гидроним мавриди баррасӣ қарор дода шавад.

Муҳаққиқи номвожаҳои қисмати шимолии води Ҳисор профессор Олимҷон Маҳмадҷонов зимни баррасии анҷомаи топонимсози «-хок//хо» таъкид мекунад, ки бо истифода аз ин топоформант як гурӯҳ номвожаҳо сохта шудаанд: «ки онҳо истилоҳи гидронимия – мавзёҳои марбут ба обу обёриро ифода мекунанд» (6, с. 62). Дар идомаи андешааш менависад, ки: «ин топоформант дар забонҳои мустаъмали помирӣ ва яғнобӣ шаклҳои гуногуни истифодаро дорад ва дар низоми топонимияи ин минтақаҳо серистеъмолтарин мебошад. Масалан дар забони язғуломӣ вожаи «хёк» ба маънии «об, чашма»; дар забони рошровӣ вожаи «хяу»- «шоҳоб, дарёча»; дар забони Ванчи қадим «хек» ба ифодаи «об, чӯй»; дар забони мунҷонӣ «хуга» ба маънии «чашма»; дар забони ваҳонӣ вожаи «к`к» - «чашма»; дар забони рӯш. (хуф) хяу- «об, чашма»; дар забони яғнобӣ «хок»- «об, чашма» омадааст» (6, с. 62). Ҳамчунин дар сарчашмаҳои хаттии забонҳои эронӣ қаринаи ин вожаҳо дар шакли «ха, хо» - «чашма» (забони авастӣ) (14, с. 158; 12, с. 56) мушоҳида намудан мумкин аст, ки ҳамаи онҳо аз як реша сарчашма мегиранд. Дар забони имрӯзаи осетинӣ низ калимаи «хи» мавҷуд аст, ки мафҳуми «об, чӯй, дарё»-ро ифода мекунад (14, с. 25).

Бо назардошти ба маънии **об, чӯ, чашма, шоҳоб, дарёча** ва умуман, гидроним корбасти гардидани ин калимаҳо дар гурӯҳи забонҳои эронӣ, ки аз як реша сарчашма мегиранд, ба ҳулосае омадан мумкин аст, топоними «Худгиф» низ аз ҳамон реша буда, ифодагари мафҳуми гидронимия мебошад. Хусусан, он варианте, ки дар забони мунҷонӣ (хуга ба маънии чашма) меояд шабеҳи қисмати «худг»-и номвожаи Худгиф аст, зеро мавқеи ҷуғрофии деҳа низ инро собит месозад. Ногуфта намонад, ки зимни муайян намудани маънии луғавии топоним мавқеи ҷойгиршавии он низ бояд ба инобат гирифта шавад. Ба андешаи мо дар сурати сарфи назар шудани он, ташреҳи комили номвожа ғайриимкон аст. Дар Худгифи Соя, ки ба гумони ғолиб нахуст-худгиф дар Кӯҳистони Масҷох ба шумор меравад, чашмаест, ки зироатҳо аз он сероб шаванд ва мардум аз он истеъмол менамоянд.

Ҷузъи «-иф» дар топоними мавриди назар топоформанти номвожасоз буда, муҳаққикон онро шакли каме тағйирёфтаи суффикси сугдӣ **-ив** ба суффикси шакли чамъи забони форсии миёна **iv, iw**, ки дар забони форсии қадим дар шакли **aivis** дида мешавад, шабоҳат додаанд (4, 256).

Ба андешаи ҳамаи муҳаққиқоне, ки ин номвожаҳо аз ҷиҳати сохт сохта медонанд, мо низ розӣ буда, аз ду қисмат (реша ва топоформанти номвожасоз) иборат будани онро эътироф менамоем. Бо назардошти баррасӣ, ки оид ба ҳар ду қисмати номвожаи Худгиф аз ҷониби муҳаққикон сурат гирифтааст ва муқоисаи ҷузъи аввали он (худг) бо як гурӯҳ калимаҳои ифодагари мафҳуми «об» дар забонҳои мухталифи эронӣ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ҳар ду қисмати ин номвожа (худг ва иф), дар якҷоягӣ маънии «чашмасор»-ро ифода мекунанд, ки метавон онро гидроним гуфт. Зеро чунонки дар боло зикр намудем, мавқеи ҷойгиршавии деҳаи мазкур бо ин маъни омадани топоними Худгифро далолат мекунад.

Вожаҳои калидӣ: ономастика, номвожаи Худгиф, топонимия, таърихи забон, забони сугдӣ, Кӯҳистони Масҷох

Пайнавишт:

1. Абдулов К. Дар ин дунё. Ҷилди 12. Масҷох. Китоби аввал.- Душанбе: Адиб, 2006.- 1207 с.

2. Алиев Б. Пасванди *if* дар номҳои ҷуғрофии водии Зарафшон// Номаи Паҷӯҳишигоҳ. Фаслномаи Паҷӯҳишигоҳи эроншиносӣ. Соли чаҳорум, шумораи шашум.- Душанбе, 2004. С.75-80
3. Бекзода С. *Аз скифҳо то тоҷикҳо*.- Хучанд: Меъроҷ, 2014.-750 с.
4. Бердиев Б. Баъзе хусусиятҳои топонимикаи сарғаҳи Кофарниҳон// Забониносии тоҷик.- Душанбе, 1984. С. 251-262.
5. Гулзод М. *Мостҷо аз дидгоҳи сарчаишаҳои мӯътамад. (Рисолаи илмӣ-тадқиқотӣ)*.- Хучанд: Ношир, 2014.-128 с.
6. Маҳмадҷонов О.О. *Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолии водии Ҳисор*.- Душанбе: Шӯҷоиён, 2010.-228 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – М.: СЭ, 1969.- 952 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: СЭ, 1969.- 948 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1.- Душанбе, 2008.-949 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2.- Душанбе, 2008.-944 с.
11. Эдельман Дж.И. *Язгулямский язык*. М., 1966.- 219 с.
12. Хромов А.Л. *Историко-лингвистическое исследование Ягноба и Верхнего Зерафшана*.- АДД, Душанбе, 1970. -63 с.
13. Хромов А. *Согдийская топонимия родины Рудаки// Ёдбуди устод Рӯдакӣ. (тартибдиҳанда А. Афсаҳзод)*.- Душанбе: Дониш, 1978. -С. 27-31.
14. Цгаева А.Дз. *Топонимы Северной Осетии*.- Орджоникидзе, 1971.- Т. 1.-228 с.

Reference Literature:

1. Abdulov K. *In this World. V.12. Mastchokh. Book one*. - Dushanbe: Man-of-Letters. 2006. – 1207 pp.
2. Aliyev B. *Suffix -if in Geographical Names of the Zeravshan Valley // Nomai pazhukhishghokh. Quarterly edition of the scientific-publishing centre on iranistics. Year four, № 6*, - Dushanbe, 2014. – pp. 75-80.
3. Bekzoda S. *From Scythians to Tajiks*. - Khujand: Merodge, 2014. – 713 pp.
4. Berdiyev B. *Some Peculiarities of the Toponymy of the Kofarnikhon Upper Reaches // Tajik Linguistics*. - Dushanbe, 1984. – pp. 251-262.
5. Gulzod M. *«Mostjoh» in Authentic Sources (scientific researches)*. - Khujand: Noshir, 2014. – 128 pp.
6. Makhamdjohnov O.O. *Toponymy and Microtoponymy of the Northern Part of the Hissar Valley*. - Dushanbe: Shudjoiyon, 2010. – 228 pp.
7. *The Dictionary of the Tajik Language. Volume 1*. – М.: СЭ, 1969. – 228 pp.
8. *The Dictionary of the Tajik Language. Volume 2*. – М.: СЭ 1969. – 948 pp.
9. *The Interpretation Dictionary of the Tajik Language. Volume 1*. - Dushanbe, 2008. – 949 pp.
10. *The Interpretation Dictionary of the Tajik Language. Volume 2* Dushanbe, 2008. – 944 pp.
11. Edelman Dj. I. *The Yazghulyamian Language*. – М., 1966. – 219 pp.
12. Khromov A.L. *Historic-Linguistic Research of Yagnob and the Zeravshan Upper Reaches. – Synopsis of the doctoral dissertation (SDD)*. - Dushanbe, 1970. – 63 pp.
13. Khromov A.L. *Sughdian Toponymy of Rudaki's Motherland // To the memory of ustod Rudaki. (compiler: A. Afsakhzod)*. – Dushanbe: Knowledge, 1978. – pp. 27-31.
14. Tegayeva A.Dz. *Toponyms of Northern Ossetia*. – Ordjonikidze, 1971. – V.1. – 228 pp.